

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE

**SPRE PĂMÂNTUL FĂGĂDUINȚEI,
ÎNTRE BALCANI ȘI BUGEAC**

**Omagiu Doamnei Profesoare Elena Siupiur
la împlinirea vârstei de 80 de ani**

Editori:

DANIEL CAIN, ANETA MIHAYLOVA,
ROUMIANA L. STANTCHEVA și ANDREI TIMOTIN

EDITURA ISTROS A MUZEULUI BRĂILEI „CAROL I”

BRĂILA, 2020

ЗА ИСТОРИЯТА НА ВИКЕНТИНКИТЕ И ТЯХНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В СОЛУН*

Рая Заимова

(Институт за балканистика с Център по тракология, София)

Страниците се отварят на една недотам позната дейност от образованието на балканските народи, които по време на османската власт се учат на четмо и писмо в своята среда. Не малко са случаите когато някои от тях добиват знания в чужди заведения след Кримската война (1856). Такъв е случаят с някои солунчани или приходящи в града, които сътрудничат и/или се образуват в католическия орден на викентинките, развиващ мисионерска дейност заедно с лазаристите в Цариград и Солун. Текстът ми е също и заявка за по-сетнешни проучвания за образованието и възпитанието на девойки в католическите заведения в балканските страни, чието начало датира от първите десетилетия на XIX в.

И тъй като става дума за средиземноморския Солун, заемащ ключово място в източното Средиземноморие, ще припомня, че между 1430 г. и есента на 1912 г. градът е част от Османската империя. След 1492 г. населението се увеличава със сефарадски евреи, прокудени от Испания, които и в края на османския период са най-многобройната общност. След тях се нареждат турци, гърци, българи, власи, албанци и др. За водещата им роля в историята на града е много показателна характеристиката на изследователя Пол Ризал (1914): *Гръцки по език и душа до XV век, след масовото изселване на израелтяни от Иберийския полуостров, под благодатно турско иго, той [градът] става бързо латински по спомен и еврейски по култ*¹.

Мисионерската дейност на католическите конгрегации сред поданиците на султана, започната и преди Кримската война, се изразява в грижа за сираци и болни. В същото време образованието на монахините, в

* Текстът е резултат от проект, субсидиран от ФНИ с договор ДН 10/13 от 17.12.2016 г. Посвещавам го на уважаемата колега от Румъния Елена Сюзюр, чиято научна дейност в областта на културната история и образованието на балканските народи, съм следила през годините и високо ценя.

¹ М. Anastasiadou, *Salonique, 1830 – 1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes*, Leiden-New York-Köln, Brill, 1997, p. 43-44.

сътрудничество с други католически ордени и светски лица, допринася за израстването на поколение начетени девойки. Процесът се развива на фона на модернизационните промени в отоманския Солун в края на XIX в. - началото на XX в.

Град Солун събира няколко етноса и религии, които през периода на османското владичество формират свои общности. В предишни публикации и лекции се бях спирала на католическия орден на лазаристите, които се установяват в крайморския град още през 1783 г. Създадената от Св. Викентий де Пауло *Конгрегация на Мисията* (1625 г.) добива популярност в Леванта след разпада на йезуитския орден. Мисионерите на Св. Викентий са познати като *лазаристи*, тъй като в Париж обитават манастира „Св. Лазар“. След 1855 г., в левантийска среда (и не само) с тях работят сестрите *викентинки* или това са *Сестрите на милосърдието* (*Filles de la charité*). Заедно с *Дамите на милосърдието* (*Dames de la charité*) имат един общ супериор със седалище във френската столица². Тези католически формирания функционират в Турция, в това число и в Солун, по силата на френско-османските капитулации. След установяването на гръцка администрация в града и със заповед на местната управа, се прекратява тяхната дейност през декември 1913 г.³ Затова и френското консулство в града, съществувало повече от 200 години, е затворено и дългогошният авторитет на Франция в Турция остава в историята.

Успехът на католическите мисии в Леванта, изпращани от папската институция (*Propaganda Fide*) с цел да противостоят на Реформацията, бележи възходи и падения през всичките години. В известен смисъл те се конкурират с протестантските, които също успяват да уредят свои учебни заведения и печат⁴. Както всички предходни империи Османската бележи своя залез и упадък. От усилията за нейното запазване се получава положителен ефект благодарение на образователните институции създадени от Франция: изграждането на модерна интелигенция – както от християни, така и от мюсюлмани допринася за сетнините на националните балкански държави в институционален план. Тъй като темата е обемиста, тук се спирам само на викентинките в отоманския Солун.

² Р. Заимова, *Католическите мисии, Солун и българите*, Сб. *Солун и българите. История, памет, съвремие*, съст. и ред. Ю. Константинова, Н. Данова, Й. Желев, София, ИБЦТ, 2019, с. 307-336.

³ М. Jestin, *De Cousinery à Cousinery. Histoire du consulat français de Salonique de 1783 à 1817*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin“, N 33, 2011, p. 87 – 102.

⁴ Е. Василева, *Американската протестантска пропаганда в Османската империя и българите*, „Християнство и култура“, бр. 135, 2018, с. 34-41; eadem, *Опознавателните обиколки на американските протестантски мисионери на Балканите през XIX век*, Сб. *Култура на пътуването в Европейския Югоизток*, София, ИБЦТ, 2020, с. 411-428.

Мисионерките

Първото лазаристко училище за момчета датира от 1834 г. Две години след откриването на това католическо школо (с пансион) за момчета, инициаторът му отец Декамп успява да уреди образование и за момчетата. За тяхна учителка се отзовава дъщерята на починалия английски консул в града. От писмата и сведенията за тези години се разбира, че това откриване се е състояло около 20 години преди идването на мисионерките викентинки (1855)⁵. С тях лазаристите са институционално свързани, сестрите поемат при много трудни условия болни и сираци от Кримската война, уреждат диспансер, после болница в 1857 г. с благословията на апостолическия наместник Монсенъор Боре⁶.

викентинка

Според писмата на сестра Морел, супериторка на викентинките и много дейна фигура в католическата общност, сиропиталището в Солун отваря врати през 1841 г. Постъпващите деца са само „латини“. През 1862 г. към тях прибавят българи, чиито семейства са приели папската уния. Две години преди това униатското движение е поставило началото си в Кукуш (1859) и цариградските българи иницирали (1860) покровителството на папата с цел уреждане на самостоятелна църква, загърбвайки гръцкото духовенство и Патриаршия⁷. След 1863 г. френският прелат Шарл Марсиал Лавижери (1825-1892) иницира построяване на нова сграда в Зейтинлика

⁵ *Histoire de la Mission lazarisite de Macédoine (1839-1939)* par Arthur Droulez C. M. Texte publié par les soins de Raïa Zaïmova, Istanbul, Les Editions ISIS, 2018 (Cahiers du Bosphore XCVIII), p. 28.

⁶ *Ibidem*, 2018, p. 30.

⁷ С. Елдъров, *Католиците в България (1878 – 1989). Историческо изследване*. София, IMIR, 2002.

край Солун, където се сбират западни католици и български деца от всички краища на Македония. Отново със средства на Propaganda Fide, през 1867 г. е построена малка ясла за деца, които са поверени на една сестра викентинка. Целта е да бъдат отглеждани до навършване на години за постъпване в сиропиталището. Момчетата са насочени към дома в Каламаря, а момчетата остават в покрайнините на града, в Зейтинлика. Тази ситуация трае до 1884 г., когато българските деца са приети в новосъздадената Семинария на лазаристите, а „латините“ остават в малката сграда с шест сестри, които ги обгрижват и образоват. Сестра Морел резюмира следната обстановка в писмо, написано вероятно в края на 1880 години и с неизвестен адресат:

Малко по малко броят на децата се увеличава. Днес, те са 32 – доколкото ни позволява мястото и средствата. Децата които имат родители, ще рече или само баща, или само майка, и са сираци, ние ги гледаме докато навършат 14 години. Тогава те могат да започнат да учат занаят или да продължат образованието си при монасите. Тези които са изцяло на наша издръжка, ги насочваме към майстор, при когото да могат да овладеят някой занаят като си заплащат храната и издръжката в продължение на две години. Това е голямо облекчение за Дома ни, тъй като получаваме само 200 фр.фр. от френското правителство за това Дело⁸.

През 1860-те години децата пансионери са малцина. Тогава в Зейтинлика и под грижите на сестра Морел, се образова малкият Лазар Младенов, бъдещият саталски епископ и апостолически викарий в Македония (1883-1894)⁹. В центъра на Солун, при католическата енория, остава да функционира също учебно заведение, но само за приходящи. В него се учат не само момчета и момичета от католически семейства на чужди поданици, но и българи, и гърци. Преподаването става на френски език, а майчиният език не е забравен в учебните програми. Сестра Линие споделя още през ноември 1865 г.:

Ние приехме малолетни момичета, българки и гъркини, които ни бяха поверени от семействата им и ние ги възпитаваме в католическата религия. Броят им е ограничен, те са само осемнадесет. Помещението и средствата не ни позволяват да отидем по-далеч... Сърцето ни страда..., но все пак трябва да признаем, че вече сме възнаградени с тези успехи, които увенчават нашите начални усилия¹⁰.

⁸ Archives de la Congrégation de la Mission en Macédoine, Congrégation de la Mission de Macédoine, E. Œuvres, 1E1 Œuvres de la Mission de Macédoine.

⁹ Р. Заимова, *100 години от смъртта на епископ Лазар Младенов*, „Християнство и култура”, бр. 1 (138), 2019, с. 23-28.

¹⁰ *Histoire de la Mission*, p. 61.

Предполагам че Славка Динкова (1850-1869), първата учителка в българско училище, основано от баща ѝ в периода 1866-1868 година, е била възпитаничка на френското школо на същите сестри викентинки. Кузман Шапкарев лансира идеята, че е завършила „католическото училище“ под името Клеарети. Динкова превежда статии от френски език на педагогическа тема за сп. *Македония* и разсъждава за необходимостта девойките да се образуват, основавайки се на Жан-Жак Русо и други примери от Просвещението във Франция и Русия¹¹.

Условията на викентинките в центъра на Солун са мизерни и едва през 1870 г. френското правителство отпуска средства за нова сграда, в която могат само децата да живеят. Поради съображения за хигиена болните са настанявани в предишна болнична сграда, за която също дълго очакват помощ. През 1893 г. преместват момичетата сираци в Каламаря (тогава в околностите на Солун)¹², където Монсенъор Бонети, апостолически наместник, им урежда подходящ дом.

Резиденцията им в централните части на Солун функционира като учебно заведение. Но природните бедствия не подминават града и новата им сграда сериозно пострадва от буря (1898). Въпреки тези катаклизми сестрите събират 170 ученички и 100 деца в ясла. В Каламаря отглеждат около 40 деца момичета сираци и 10 приходящи. В Зейтинлика – също около 40 момчета сираци и изоставени. Предполагам че тези данни са обобщителни за периода 1893 – 1910¹³.

Според други източници, викентинките влизат в нова просторна сграда с класни стаи през 1885 г., а не в 1893 г. На същото място отварят и ясла. Преподаването става в началния курс като децата имат право да продължат в по-горен курс след полагане на изпит. Специално момичетата получават диплом, въз основа на който имат право да учителстват¹⁴.

Из ученическите текстове

Като цяло, образователната система отговаря напълно на френското светско училище и е на високо ниво. Така например дипломата от 1914 г. на Глория Димитриева Тъпкова (1897[8] – 1968), получена на 17 годишна възраст от училището на викентинките и Парижката Академия ѝ дава право да учителства в начален курс. От някои документи в семейния архив

¹¹ Ю. Константинова, *Българите в османския Солун*, София, ИБЦТ, 2020, с. 28-32.

¹² Н. Иванов, *Френските католически училища в Османската империя (от средата на 30-те години на XX век до Първата световна война)*, София, печ. Симолини, 2019, с. 76.

¹³ *La France au dehors. Les missions catholiques françaises au XIXe siècle*, sous la direction du Père J.-B. Piolet, S. J. avec la collaboration de toutes les Sociétés de Missions. T. 1, Introduction par E. Lamy. Missions d'Orient. Paris, Armand Colin, 1900–1903, p. 125.

¹⁴ Elisabeth Busser, *Les examens en France de la IIIe à la Ve République*, „Tangente Education“, avril 2009, N 8, p. 4.

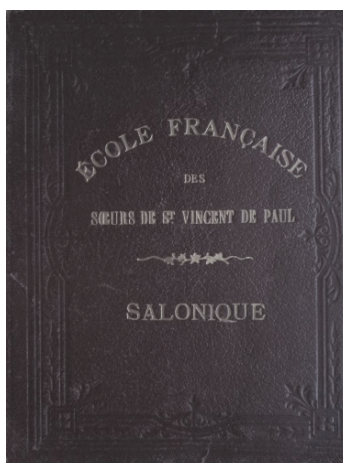
установявам, че след завършването на този курс на обучение, Глория е продължила в по-горния. Дипломата ѝ от двугодишното обучение датира от месец юни 1916 г. Изучаваните предмети са френски език и литература, психология и морал, италиански език, математика, история и география, физика и химия, естествена история и хигиена, рисуване и пеене¹⁵. Запазените ѝ две тетрадки датирани от септември – октомври 1914 г. и от февруари – март 1915 г. съдържат текстове по френска литература и морал. Тук са известни автори като Босюе, Молиер и Мадам дьо Севинье (XVII в.), Волтер и Русо (XVIII в.), Ламартин и Юго (XIX в.). На пръв поглед изглежда да не намираме необичайни разсъждения в ученическа тетрадка. Всеки писател е представен с кратка биография и някои от по-важните и популярни негови произведения. Прави впечатление обаче, че на поемите *Ориенталките* (Les Orientales) от Виктор Юго се отделя специално внимание с една отделна тема „Гръцкото дете“¹⁶. Текстът датира от 12 март 1915 г. Подчертава се възпятия от френския романтик гръцки героизъм от въстанието срещу османската власт (1821), както и *великолепието на турския и арабския Ориент...*, *пейзажите обляни от слънчеви лъчи, възхитителните златни палати...* Акцентира се на успеха на *Ориенталките* през 1829 г. – творба, която „днес“ изглеждала демодирана, но ценена заради колорита си. „Гръцкото дете“ на Юго е изградено от въображението на автора, който се виждал на остров Хиос, където срещнал плачещо дете. Опитвал се да утеши сирачето, което обаче енергично отвърнало на поета, че търси барут и куршуми! И тъй като той никога не е пребивавал в Ориента, всички детайли изглеждали наивни и фалшиви, но творбата си оставала като част от литературната история, макар и банална, но с много багри и причудливи описания.

Учебният анализ допълва донякъде сътвореното от Виктор Юго: уточнението в оригиналното заглавие „Детето“ с „гръцко“, както и желанието на сирачето за мъст идват като добавка в балканския солунски контекст. Романтикът отваря имажинерната страница на Ориента, подтикнат от гръцката революция, филенизма и стремежите на гърците за свобода. Както в тези поеми, така и другаде, той възпява народа като страдащ, като едно обобщено понятие за хорските тегуби. Затова и изоставеното дете е символ на невинността, противопоставена на насилието. Независимо че Юго има пред вид конкретен случай, нашумял в

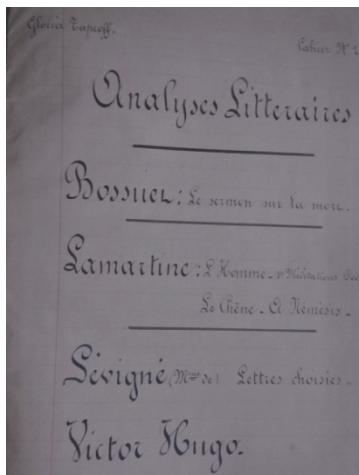
¹⁵ Р. Заимова, *Живата история или за паметта на една солунска фамилия*, София, ИБЦТ, 2019, с. 102-104.

¹⁶ Всъщност поемата е озаглавена „Детето“: V. Hugo, *Les Orientales*, éd. critique avec une introduction, des notices, des variantes et des notes par E. Barineau, t. 2, Paris, Marcel Didier, 1968, p. 27-32. За ориенталския сюжет у Виктор Юго вж.: R. Zaimova, „Les Orientales“ de Victor Hugo, in: *Hommage à Victor Hugo*, Сб. в чест на 110 год. от смъртта на Юго, СУ, Катедра по романска филология, 1997, с. 44-48.

тогавашната преса, тълкуването на тази поема не е еднозначно. От 1829 г., когато поемите стават публично достояние до времето (1915) на ученическата тетрадка са изминали повече от 80 години. Романтизмът не е напълно забравен, но епизодът от историята с гръцкия елемент, изваден от целия корпус с поеми, напомня за борбата за независима Гърция, към която вече и Солун е присъединен (1912). Въмъкването на този текст в колежанската тетрадка по френска литература идва и като добавка с извинението, че *Ориенталките* не са вече на мода в годините на Първата световна война в мултиетничния град Солун, но все пак заслужават внимание, заради пъстротата и колорита, заради живия език и романтични образи, останали в историята.

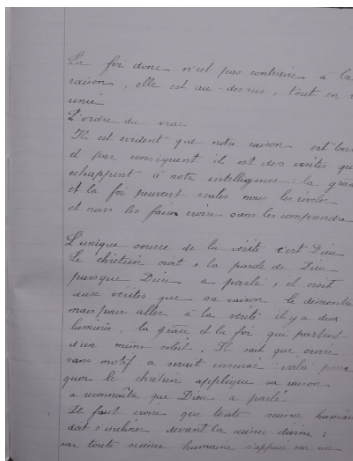
Коририцата на една от тетрадките:
Френско училище на сестрите викентинки, Солун

Заглавната й страница. В горния ляв ъгъл се чете Глория Тъпкова

Темите за морала включват разсъждения за личността и за отговорността, моралния закон и съвест, за Добро и Зло, за реда в обществото и моралното поведение и т.н. В тях се прокрадва християнската етика, дават се дефиниции за добродетел и порок, за правотата. Не е пропусната и природата като носителка на естествения ред и различните философски виждания по тези въпроси. Едно от финалните изречения гласи така:

Единственият извор за истината е Бог, християнинът вярва в Божието слово, защото Бог е говорил. Той вярва в истините, които разумът му подсказва, но за да стигне до истината, има два пътя, благодатта и вярата, които се излъчват от едно и също слънце.

Из темите за морала

Някои семейни документи ме насочват да предполагам, че Глория е упражнявала учителска дейност в средите на солунските викентинки по време и след Първата световна война, а след преселването си в София (1923) и в горния курс на френския девически колеж „Св. Йосиф“¹⁷. По спомени на една от нейните софийски ученички (Катя Георгиева Стойнова) Глория владела френския език по-добре от сестрите францужойки от католическия орден, родени и израснали във Франция. Колкото до учащите се момичета в образователните заведения и сиропиталища на солунските викентинки, то те произхождат от различни етноси и вероизповедания. Заплащаните такси са съобразени със социалния им статус.

По време на пожара – 18 август 1917 г. – училището в Солун е опожарено¹⁸. Месец по-късно новата учебна година е открита в сградата на бившия Български апостолически викариат.

Солун: Български апостолически викариат

И това не трае дълго, защото през 1924 г. и тази сграда е разрушена. Викентинките се настаняват в новопостроена (1927), поемаща 600 учащи се. Образованието продължава до 1940 г., когато сградата е взета от гръцкото правителство и превърната във военна болница. Втората световна война дава своя отпечатък върху функционирането на училището, което от ноември 1944 г. е отново върнато на викентинките – до неговото дефинитивно затваряне и сливане с това в Каламаря в края на учебната 1964 г. Тъй като по-горе вече споменах за Каламаря, също със сложна история, ще вметна само, че там от 1931 г. не приемат деца не-католици в

¹⁷ *Ibidem*, с. 104-105.

¹⁸ Archives de la Congrégation de la Mission en Macédoine, Congrégation de la Mission de Macédoine, E. Œuvres, 1E1 Œuvres de la Mission de Macédoine.

началния курс и интерната. За сметка на това, отварят по-горен курс, където децата от всякакви вероизповедания имат право да се учат. Български девойки се образуват при викентинките дори и в междувоенния период. Както е известно, по-голямата част от българите се изселват по време на Балканските войни и по-специално след обявяването на Междусъюзническата война и „вартоломеевата нощ“ (30 юни 1913 г.). Въпреки това жители от български произход в града остават и някои от тях учат при католиците. Както в предишните години, така и между двете световни войни, католицизмът не е налаган, а православието уважавано. Учебното заведение на викентинките съществува и днес като комбинация между светската гръцка власт и католическата общност на викентинките¹⁹.

Тези откъснати страници от историята на Солун и неговата католическа общност са част от голямата мозайка на крайморския град. Периодът до Балканските войни и участието на българи в образователните процеси на чуждите мисии все още се нуждае от уточняване на факти и събития, от тяхното тълкуване. Един от важните акценти в дейността на викентинките, тясно свързани с лазаристите, се оказва възпитанието по католически и прокарването на светски знания и маниери сред младото подрастващо поколение. Или това е в синхрон с модернизационните промени в отоманския Солун в края на XIX в. – началото на XX в.

*

APERÇU DE L'HISTOIRE DES FILLES DE LA CHARITÉ ET DE LEUR ÉDUCATION À SALONIQUE

La contribution ouvre une seule page de l'histoire de la Congrégation féminine des Filles de la charité qui proclament l'Évangile parmi les peuples levantins et dans notre cas, à Salonique ottomane où elles s'installent autour des années 1850. Leurs activités sont étroitement liées à celles des lazaristes dépendant du même supérieur de la Mission. Ayant pour base des archives françaises de leur Maison salonicienne et des documents personnels l'auteur présente en bref les objectifs de leur mission qui, jusqu'en 1913 était facilitée par les capitulations franco-ottomanes. Les établissements scolaires des Filles de la charité étaient fréquentés par des enfants de nations différentes, y compris par des Bulgares. Le texte est une tentative initiale dans l'étude des écoles féminines congréganistes balkaniques.

Mots-clés : Filles de la charité, Salonique, éducation.

¹⁹ По писмени данни, получени по интернет от архива на викентинките в Париж, февруари 2018 г.